

IMRE LÁSZLÓ

Egy tanár emlékére és egy kor margójára

GREZSA FERENC 75. SZÜLETÉSNAPJÁRA

*„Nem merni, amit merni kell, gyalázat,
de többet merni annál, mint amennyit
szabad, nemkülönben.” (Ki tudja, hány-
szor és mikor foglalták szavakba az év-
századok során az önkényuralmokat
túlélni rendelt magyarság számára.)*

Greza Ferencet megidézni, példájából tanulni, s egyáltalán pillantást vetni pályakezdésére azért fontos, mert a rendszerváltást követő évek nem mindig tudták hitelesen felidézni azt, ami az 1956-ot, 1957-et követő évek tanulsága és érdekessége volt. Magam azon a jogaon vállalkozom szólásra, hogy – bár tanítványa nem voltam Greza Ferencnek, csak szakkörön találkoztunk – kivételes hatást tett rám gimnáziumi éveim alatt, tehát 1959 és 1963 között.

Ezen négy év alatt nagyot fordult a világ Magyarországon. Amikor 1959 nyarán a Bethlen Gábor Gimnázium tanulója lettem, alig egy évvel voltunk Nagy Imrék kivégzése után. De ekkor már 56-os felszólalásaik miatt állásukból kitett általános iskolai tanáraink egy része kezdett visszazivárogni a pedagógus pályára, persze más helyen. 1963-ban, érettségi évemben viszont már túl voltunk az amnesztiákon, az előbb halálra, majd életfogytiglanra ítélt Bibó már régen eredeti munkahelyén, a Központi Statisztikai Hivatalban dolgozott, a felvételi eljárásokban pedig megszüntették az ún. származási kategorizálást. (Eddig ugyanis olyan numerus clausus működött, hogy a felvételt nyerteknek csak bizonyos, mondjuk 20 százaléka lehetett nem munkás-paraszt származású, tehát nemcsak a felvételi teljesítmény döntött, hanem a szülők származása is.)

59-től 63-ig tehát a gátlástalan terror világából (tisztségben megőszült tanárokat vertek félholtra csak a megfélemlítés kedvéért) 63 nyarára eljutottunk odáig, hogy a Bethlen Gimnázium élére egy olyan harmincegynéhány éves fiatal tudós tanár került, aki nyíltan vállalta a kötelező politikai vonaltól való távolságtartást. És országSZerte kerültek vezető pozícióba volt Karácsony Sándor tanítványok, volt NÉKOSz-osok, akiknek szóhasználat, viselkedése, személyi politikája egyértelművé tette, hogy több közülük van Németh Lászlóhoz, mint a marxizmus-leninizmushoz.

A mindenkori passzív ellenállások (például a Bach-korszaké) magatartása ismétlődött meg ezúttal is. A nyílt szembeszegülést, a fegyveres felkelésre való agitációt, természetesen, mellőzte Greza Ferenc is. (A leverett mozgalom után nem is nagyon volt kedve ehhez senkinek, a kilátások sem bíztattak sok jóval.) De nem volt egyetlen hamis szava, soha álérték dicséretét, hazugságot tőle nem hallott senki. Egyébként is: akadtak ugyan szolgál-

lelkű ócsárlói az ún. ellenforradalomnak, de az elvhű kommunisták is inkább kerülték a témát. A többségi álláspont visszazökkent a szokásos nivóra: én se hiszem, te se hiszed, de azért csak mondjuk. E mögött azonban, főleg 61 után, sok értékes törekvés vette kezdetét: helytörténeti vonalon például, de az iskolai irodalomoktatásban is. A baloldali értékek közül is a valóságosak kaptak hangsúlyt, József Attilától Gorkijig, a néhány évvel korábban még favorizált Illés Béla, Zalka Máté végleg eltűnt.

Greza Ferenc irodalomszakkörében csupa „tiltott” dolgról esett szó az avantgárdtól Szabó Lőrincig, s 1963-ra a kurzushoz tökéletesen igazodó magyartanárok is Németh Lászlót helyezték az akkori irodalom csúcsára, s nem Darvas Józsefet. (Akinék egyébként manapság – úgy látszik a politikai korlátoltság nem rendszerfüggő – két világháború közötti időtálló műveiről – például az *Elindult szeptemberben* című regényéről – is elfeledkeznek.) Folytatódott a szovjet kultúra kultusza, de egyszer csak azon vettük észre magunkat (talán 1961-ben), hogy a kötelezően megnézett szovjet film, a *Tiszta égbolt* bátrabban szólt a sztálinizmus bűneiről, mint nálunk akár Illyés Gyula. Az új szovjet költőkről, Jevtusenkóról, Voznyeszenszkijről pedig 62-ben már a Megyei Könyvtárban hallhattunk előadást. Nos ezek az orosz költők a sztálini terror borzalmairól szóltak, a nemzeti, történeti értékek védelméről, őszinte érzésekről, szerelmekről, újszerű módon. (Ezt hívták akkor Hruscsov-féle olvadásnak.)

Ennek a korszaknak volt szüksége Greza Ferenc-féle kritikusokra, tanárookra, szervezőkre, vezetőkre. Az akkori gimnazista (1951-ben kezdtem az első elemi hatalmas Sztálin és Rákosi képek alatt), aki a rettegés birodalmában nőtt fel, alig hitt a szemének. A tantestület jóindulatú jelenlétében hígult fel a KISZ is, melynek tagjaként egyetlen alkalomra sem emlékszem, amikor valamely iskolatársunk osztályidegen vagy klerikális bűneiről esett volna szó. (A KISZ-vezető tanár, a nagy műveltségű, nyitott szellemű Földesi Ferenc miért is erőltetett volna ilyesmit, amikor – a hírek szerint – vele is baj volt 56-ban.) Ehelyett sport, kultúra, társadalmi munka, koncert, kirándulás, szavaló verseny követte egymást. Akkor, tizenhat évesen még nem láhattuk át, hogy mindez okos megfontolás is lehetett a legfelső politikai vezetés részéről: talán már akkor arra törekedtek, hogy leszereljék a merev ellenállást, s a viszonylagos jólét mellett a politikai toleranciával békítették meg a lakosságot. (De hát a sokak által végig „aradi hóhér”-nak titulált Ferenc József is szerette mondani – s miért ne gondolta volna komolyan? –, hogy „csak boldog nép királya lehet boldog”.) Minket azonban nem a jóindulathoz társuló politikai manipuláció szándéka érdekelt, hanem az eredmény, a szabadabb légkör, a félelem megszűnése.

Nos ennek a korszaknak, s az ezt követő évtizedeknek voltak kulcsfigurái az olyan ki-kezdhetetlen moralitású és magas szakmai színvonalú értelmiségiek, akik a politika provokálása nélkül óriási változásokat, gazdagodást és kiigazítást hajtottak végre. Nyilvánvalóan nem volt a tér végtelenül szabad, nem lehetett például szóba hozni nyilvánosan a szovjet csapatok távozásának igényét, ennyiben némi megalkuvás elkerülhetetlen volt, de mi lett volna velünk (a szó tágabb és szűkebb értelmében), ha a Greza Ferencek, a Czine Mihályok, a Pozsgay Imrék közérdekből nem alkudnak meg. A szellemi és erkölcsi nivótlanosság akadálytalanul diadalmaskodott volna, s temérdek induló tehetséget tettek volna tönkre. Így viszont ők rengeteg szellemi, erkölcsi értéket mentettek meg (lehetne sorolni a 80-as, 90-es évek vezető szellemeit), s az már a rendszerváltó évtized felelőssége (illetve

felelőtlensége), hogy a fentiek érdeméből jó kondíciók mellett elért 80-as évek után nem tudtak külön és egységesebb nemzeti átalakulást produkálni.

Adott volt tehát egy korszak, s ebben játszott szerepet Grezsa Ferenc. Akit kezdetben (helytelenül) egy kicsit elvont tudósnak néztünk, erős szemüvegével, rokonszenves, de tagadhatatlanul olykor elfogódottnak mutakozó gesztusaival. Akik aztán tanári tevékenységében is megismerték, hamar rájöttek, hogy nagyon is határozott, egyértelmű beszédű és fellépésű ifjú. Szigorúan és eredményesen lépett fel tanórai fegyelmezetlenség esetén, s ha valamely városi notabilitás gyermekével volt baj, közbenjárást, protekciót nem ismert. Páratlan műveltségére váratlan alkalmakkor derült fény. Egyszer nem szakszerű helyettesítésre küldték be az osztályunkba, de nem szabadfoglalkozást rendelt el, hanem mesélt a középkorról, a középkori egyetemekről, azok autonómiájáról, persze érdekesen, hogy a rendőrök nem teheték be oda a lábukat, akkor sem, ha a diákok ágyúval lőttek kifelé. (Majd évtizedek multán ötlött eszembe: ebben is üzenet volt a szellem önállóságáról, a politikai hatalom szükséges önkorlátozásáról?)

Szerény, visszahúzódo természete talán csak abban nyilatkozott meg, hogy kivételes tapintattal ügyelt a gátlásos, szereplési fóbiával küszködő kiválóságokra. Kérni tőle bármit lehetett, elutasításban sosem részesültünk. Így aztán utólag kissé szégyenkezve emlékszem arra, hogy tizenöt éves prózaírói ambícióm első gyümölcsét, egy hosszúelbeszélésemet egy nyári vakációban végigolvasott és végigbeszélt velem. (Arra már kevésbé szégyenkezve emlékszem vissza, hogy húsz év múlva, amikor ugyan tanulmányrovat-vezetője voltam az *Alföldnek*, de néha kezdő novellisták fordultak hozzám, a Grezsa Ferenc egykori szavai, vagy legalábbis szempontjai merültek fel bennem. S itt lenne egy mély sóhajtás helye: meddig ér, mennyit ér és meddig él egy mestertanár hatása?!)

Ismeretségünk a tanulószobán mélyült el. (A menzán étkező diákok együtt tanultak tanári felügyelet mellett délután.) Ugyanis érdeklődést mutatott olvasmányaim iránt, én meg az őáltala, s a tanári asztal mellett végzett munkája iránt. (A Juhász Gyula Kritikai kiadás kötetin dolgoztak Iliával, Vörös Lászlóval, Péter László irányítása mellett, de ekkor készült pályakezdő kismonográfiája Juhász Gyula egyetemi éveiről, ami egyetemi doktori értekezése volt.) Kivételes érzéke volt ahhoz, hogy a kamaszok csaknem elkerülhetetlen fontoskodását, nagyképűsködését (milyen alig takarható örömmel hoztuk szóba Schopenhauer vagy Szabó Dezső nevét, csak hogy mutathassuk, hogy mi már erről is hallottunk) elnézze, ha mögötte őszinte érdeklődést, egykor komolyabb teljesítmény igényét sejtette meg. (Ezt is el lehetett tanulni tőle, hogy majd én is türelmes és jóindulatú próbáljak lenni a mindenkori ifjú titánok éretlensége iránt.)

A *Tiszatájban* publikáló, a Juhász Gyula kutatásban rangot kivívó, alig 30 éves Grezsa Ferencnek növekvő ismertsége volt országosan is. Amikor negyedikes koromban Váci Mihály költészetéről írtam pályamunkát, a vásárhelyi Petőfi Kultúrházban sorra kerülő *Kortárs* est szünetében odavitt Váci Mihályhoz (tartok tőle, én provokáltam ki), ami olyan élmény volt egy tizennyolc éves irodalmárnak, hogy több évtizedre adott lendületet. Amikor pedig érettségire jutottunk, már ő volt az országos tekintélyű Bethlen Gimnázium igazgatója. Debrecenbe kerültem egyetemre, de szüleimhez hazautazva gyakran belátogattam az igazgatói irodába. Pályakezdő dolgaimat dedikálva küldtem neki, s nehéz lenne annál nagyobb kitüntetést elképzelni, hogy 24–25 éves fejjel már egyenrangú szakmabéliként társalogtunk.

A barátság (nem tudom, szabad-e annak neveznem!?) nem szakadt meg. Ő lett kandidátus, főiskolai tanár, tudományok doktora, egyetemi tanár, főszerkesztő, s bár továbbra is rendszeresen találkoztunk, immár otthoni fehér asztal mellett is, a huzamosan mellette maradók, Imre Mihálytól Olasz Sándorig, alighanem többet tudnak későbbi éveiről. Az *Alföld* szerkesztőjeként is több írást kértem tőle lapunknak, s nem hiába. A Németh László-számunkhoz a családtól nagy nehezen megszerzett, tulajdonképpen tiltott kéziratot, a *Harc a jólét ellen* című drámát csak az ő magyarázó jegyzeteivel lehetett közölni. Ez azonban már egy más történet, egykor szintén megírható.

Külső rangok, tudományos fokozatok dolgában ha utóbb azután mellé is furakodtam, az igazi értékek dolgában, félek, már sosem érhetem utol. Nyilván rajtam kívül még sokaknak adott életre szóló indítást egy nem könnyű korszakban, esetemben 59 és 63 között. Műveltség, tisztesség, tudás, tanítás, tudomány – nagyszerű indítás volt, hogy lám ezzel is lehet sokra vinni, se lepaktálni, se elzúlni nem muszáj, feladni sem kell semmit. Az egykori gimnazista kamaszos tűzzel szeretett bele ebbe a nehéz, de boldogító életformába, s most, túljárva a hatvanon megnyugvással tapasztalja, hogy se különbet, se hasznosabbat, se boldogítóbbat nem talált azóta se. Mint a bibliai történetben Saul, aki egy számár keresésére indult, de egy királyságot talált. El akartuk végezni a gimnáziumot, s ehelyett egy életre szóló kincset találtunk, nemcsak Grezsa Ferenc, hanem más tanáraink jóvoltából is. Így hát őrizi és őrizze bár szobor is az ő alakját, halhatatlansága inkább azokban van, akikben példája életre kelt, s adódik (talán, higgyünk ebben) tovább, tovább. Ez a szellemi és erkölcsi kiválóság igazi jutalma, ez vigasztal és emel fel, ha olyasvalakire emlékezünk, akihez tisztelet és hála köt.

PÜSKI SÁNDOR, NÉMETH ÁGNES, GREZSA FERENC
(Hódmezővásárhely, 1988)